II. WARTOŚĆ I STRUKTURA SPOŻYCIA NA TLE DOCHODU OSOBISTEGO

Ogólna wartość spożycia jest częścią dochodu wytwarzanego przez rodzinę chłopską. Toteż nie możemy rozpatrywać wartości spożycia rodziny w oderwaniu od wytwarzanego przez nią dochodu. Z tych względów przede wszystkim omówimy sposób obliczania dochodu pozostającego do dyspozycji rodziny chłopskiej, po uregulowaniu nakładów na produkcję oraz opłaceniu wszelkiego rodzaju obciążeń związanych z prowadzeniem gospodarstwa rolnego.

Przykład obliczania wytworzonego dochodu i jego podział jest następujący:

I. Wytwarzanie dochodu

Produkcja globalna gospodarstwa
— Nakłady materiałowo pieniężne

Produkcja czysta
+ Dochód spoza gospodarstwa

Dochód ogólny gospodarstwa.

II. Podział produkcji czystej

Podatki
Ubezpieczenia
Czynsze dzierżawne i procenty
Pracownikom najemnym
Dochód rolniczy

Dochód rolniczy
+ Dochód spoza gospodarstwa

Dochód osobisty

III. Podział dochodu osobistego

Spożycie
Wiana i dary
Pokrycie strat w środkach trwałych i obrotowych z bilansu otwarcia
Różnica stanu majątkowego.

Dochód osobisty rodziny jest to zatem dochód uzyskany z gospodarstwa rolnego tzw. „dochód rolniczy" plus dochód spoza gospodarstwa.

Jak wynika z podanego przykładu, dochód osobisty gospodarstwa zużytkowuje się na: spożycie rodziny, wiana i dary, pokrycie strat w środkach trwałych i obrotowych z lat ubiegłych oraz na przyrost majątku.

Wiana i dary wydzielone są w osobną pozycję, gdyż są to niekiedy poważne kwoty bądź w gotówce, bądź w sprzętach czy inwentarzu żywym. Nie wchodzą one bezpośrednio do spożycia rodziny i włączenie ich do tej puli może zniekształcać obraz spożycia, gdyż często są to nie środki spożycia, lecz środki produkcji.

„Pokrycie strat w środkach trwałych i obrotowych z lat ubiegłych" jest to pozycja, która może być potrącana bezpośrednio z produkcji czystej, gdyż są to jak gdyby straty powstające w środkach produkcji z lat ubiegłych w trakcie samej produkcji danego roku. Będą to głównie straty w inwentarzu żywym. Jan Curzytek w obliczeniach dla okresu przedwojennego uwzględniał tę pozycję w nakładach na produkcję. W ten sam sposób postępuje się obecnie przy obliczeniach dochodowości gospodarstw PGR. Nie wydaje się słuszne zaliczanie tej pozycji na poczet akumulacji, a raczej eliminowanie jej z dochodu osobistego.

Przyrost lub strata majątku wynika z różnicy stanów inwenturowych na początku i na końcu roku. Różnica stanu majątkowego jest zatem czystym odzwierciedleniem akumulacji w gospodarstwie.

Jak wiadomo, dochód gospodarstwa rolnego powstaje głównie na bazie produkcji rolnej. Dla obliczenia wartości wyprodukowanych przez chłopa dóbr musi być przyjmowana jakaś wycena. Otóż wartość produkcji globalnej wytworzonej w każdym gospodarstwie oblicza się według różnych cen. Pula towarowa tej produkcji liczy się wg cen realizacji, tzn. część sprzedana na obowiązkowe dostawy wg cen obowiązkowych dostaw, to co zrealizowano w ramach kontraktacji wg cen kontraktacyjnych itd. Pula zużycia naturalnego (siew, spasanie, spożycie) liczona jest wg cen ustalonych co roku przez Zakład Rachunkowości IER. Katalog cen ustala się w następujący sposób: dla artykułów rolniczych, które są masowo kontraktowane, przyjmuje się cenę kontraktacji np. trzoda, rzepak, len itp. Dla artykułów, które są masowo skupywane przez państwo, jak mleko, jaja — ceny skupu państwowego. Dla artykułów roślinnych podlegających obowiązkowym dostawom, jak zboża i ziemniaki, przyjmowano ceny wolnorynkowe, obniżone o pewien procent z tego tytułu, że dany artykuł był spożywany w gospodarstwie i nie wymagał kosztów transportu itp. i często był gorszej jakości (zwłaszcza przy spasaniu). W rezultacie ceny zbóż i ziemniaków były zbliżone do cen dostaw ponadobowiązkowych. Te same ceny zużycia wewnętrznego służą do wyceny początkowego i końcowego stanu inwentury i zapasów.

Ponieważ wartość wytworzonej produkcji zawierała w swej wycenie dostawy obowiązkowe, zatem została zaniżona o różnicę na wartości tych dostaw. Z tych też względów słuszniej jest powiedzieć, że była to wartość produkcji zrealizowanej, inaczej mówiąc, przychód globalny z produkcji, a nie wartość wytworzonej produkcji globalnej. Wartość ta bowiem była wyższa o różnicę pomiędzy ceną obowiązkowych dostaw i domniemaną ceną innej realizacji. Różnica ta winna być umieszczona w wyżej podanym schemacie w podziale dochodu przy podatkach, jest bowiem świadczeniem gospodarstwa na rzecz państwa. Wycena produkcji globalnej wg obecnego sposobu pomniejsza niesłusznie wartość globalnej produkcji wytworzonej przez chłopa jak również świadczenia jego dla państwa.

Te marginesowe, metodyczne rozważania nie mają zresztą znaczenia dla interesującego nas dochodu osobistego, gdyż jest on już czystym wynikiem pracy rodziny, bez żadnych obciążeń.

Te dłuższe uwagi wyjaśniające były, naszym zdaniem, potrzebne do zrozumienia istoty kalkulacji dochodu osobistego, jak też puli spożycia,

która liczona jest w swej części pochodzącej z gospodarstwa wg cen zużycia wewnętrznego ustalonych przez IER, a w części dokupywanej — wg cen dokupna.

Ustalone przez IER ceny były niejednokrotnie dyskutowane i publikowane w wydawnictwie „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej".

W tab. 6 zestawiamy ceny podstawowych artykułów rolnych, przyjęte przez IER do wyceny zużycia wewnętrznego na tle średnich cen realizacji produkcji w gospodarstwach prowadzących rachunkowość, tzn. przeciętnych cen wynikających zarówno z realizacji produkcji towarowej jak i zużycia wewnętrznego oraz w porównaniu do cen skupu ponadobowiązkowego.

Tabela 6

Porównanie cen IER używanych do wyceny zużycia wewnętrznego, średnich cen realizacji produkcji w gospodarstwach IER i cen skupu ponadobowiązkowego w latach 1952/53—1955/56.

Lata	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies	Ziemniaki	Trzoda	Bydło	Mleko za 1 ltr	Jaja za szt.
	za 1 kg					waga żywa			
	Ceny zużycia wewnętrznego wg IER								
1952/53	2,50	1,80	1,80	1,80	0,50	12,00	6,00	1,50	1,00
1953/54	2,65	2,20	2,20	2,10	0,60	12,00	5,50	1,50	1,00
1954/55	2,90	2,30	2,30	2,20	0,55	14,00	6,20	1,80	1,00
1955/56	2,90	2,30	2,30	2,20	0,70	16,00	7,50	1,90	1,20
	Średnie ceny realizacji produkcji wg IER[a]								
1952/53	2,32	1,61	1,66	1,73	0,48	10,69	5,56	1,46	1,05
1953/54	2,51	1,97	1,89	1,96	0,56	11,13	5,48	1,57	1,06
1954/55	2,73	1,95	1,90	2,14	0,50	13,04	6,24	1,80	1,07
1955/56	2,73	1,95	1,90	2,14	0,65	15,00	7,50	1,90	1,25
	Ceny skupu ponadobowiązkowego[b]								
1953	3,20	1,85	2,30	2,00	0,39	13,30	4,00	1,50	1,06
1954	3,30	2,33	2,51	2,18	0,53	13,40	5,40	1,73	1,07
1955	3,22	2,31	2,53	2,13	0,57	13,20	6,20	1,82	1,12
1956	3,13	2,34	2,57	1,93	0,78	15,00	7,60	2,15	1,20

[a] Są to średnie ceny całej produkcji realizowanej tzn. zarówno produkcji towarowej, jak i zużycia wewnętrznego.

[b] Źródło: Rocznik Statystyczny 1957 r.

Tabela obejmuje cztery lata gospodarcze. Niestety, w roku 1951/52 do wyceny artykułów pobranych z własnego gospodarstwa stosowano ceny obowiązkowych dostaw, które w owym czasie były o połowę niższe od cen wolnorynkowych. Lata jeszcze wcześniejsze były opracowane tylko jako indywidualne wyniki poszczególnych gospodarstw, toteż nie mamy dla tych lat liczb średnich. Zresztą zmiany cen uniemożliwiają porównywalność. Jak wiadomo 3. I. 1953 r. nastąpiła zasadnicza zmiana cen w Polsce. Ponieważ miało to miejsce w połowie roku gospodar-

czego 1952/53, przeto w roku tym dla wyceny inwentury i zużycia wewnętrznego przyjęto ceny z 1953 r. Umożliwia to porównywalność z latami następnymi. Przytoczone w tab. 6 ceny obejmują podstawowe artykuły, ogólny zaś katalog cen zawiera około 150 artykułów będących w obrocie gospodarstwa. Jednakże dla naszych celów wystarczy te kilka pozycji stanowiących trzon spożycia wiejskiego.

W porównaniu do cen skupu ponadobowiązkowego, które uważamy za najbardziej zbliżone do istotnej wartości produktów rolnych, ceny zużycia wewnętrznego IER są na zbliżonym poziomie. Większe różnice zaznaczają się w trzodzie chlewnej, której cena w pierwszych dwóch latach jest nieco za niska, w następnych zaś nieco za wysoka. Należy jednak zaznaczyć, że ustalenie cen do bilansowania książek rachunkowych w IER odbywa się w okresie, kiedy brak jeszcze materiałów i w GUS, i w Komisji Cen do bardziej precyzyjnego wnioskowania.

Średnie ceny realizacji produkcji w gospodarstwach prowadzących rachunkowość przytaczamy w tab. 6 dla zobrazowania właściwej ceny, wg której kształtował się przychód z produkcji, oraz dla stwierdzenia, że tendencje w kształtowaniu się wszystkich podanych rodzajów cen są bardzo podobne.

Tabela 7

Dochód osobisty i jego podział w latach 1952/53—1955/56 przeciętnie dla całego kraju w cenach bieżących

Wyszczególnienie	1952/53	1953/54	1954/55	1955/56
Na 1 członka rodziny w zł				
Dochód osobisty	3876	4279	4900	5855
w tym spoza gospodarstwa	644	708	761	753
Ogólna wartość spożycia	3784	4166	4442	5031
w tym artykuły jadalne	2437	2612	2790	3131
Wiana i dary	95	132	152	206
Pokrycie strat w środkach trwałych i obrotowych z lat ubiegłych	50	60	65	69
Różnica stanu majątku	—53	—79	241	549
Rok 1952/53 = 100				
Dochód osobisty	100	110	126	151
w tym spoza gospodarstwa	100	110	118	117
Ogólna wartość spożycia	100	110	117	133
w tym artykuły jadalne	100	107	114	128
Dochód osobisty = 100				
Dochód osobisty	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym spoza gospodarstwa	16,6	16,5	15,5	12,9
Ogólna wartość spożycia	97,6	97,3	90,7	85,9
w tym artykuły jadalne	62,9	61,0	56,9	53,5
Wiana i dary	2,5	3,1	3,1	3,5
Pokrycie strat w środkach trwałych i obrotowych z lat ubiegłych	1,3	1,4	1,3	1,2
Różnica stanu majątku	—1,4	—1,8	4,9	9,4

Omówienie i przedstawienie cen choćby w krótkich zarysach wydawało się konieczne, gdyż decydowały one o kalkulowanym przez nas dochodzie osobistym i wartości artykułów jadalnych z własnego gospodarstwa.

Dochód osobisty, jak już podaliśmy w schemacie, podanym wyżej, składa się z dochodu opartego na produkcji rolniczej gospodarstwa (dochodu rolniczego) oraz dochodu spoza gospodarstwa. Zużywany zaś jest w gospodarstwie na utrzymanie rodziny (spożycie), wiana i dary, pokrycie strat w środkach trwałych i obrotowych z lat ubiegłych oraz na powiększanie warsztatu pracy.

W tab. 7 podajemy przeciętny dla całego kraju dochód osobisty i jego strukturę w latach 1952/53—1955/56. Kształtowanie się dochodu osobistego i jego części składowych w tym okresie przedstawia również wykres 1 i 2.

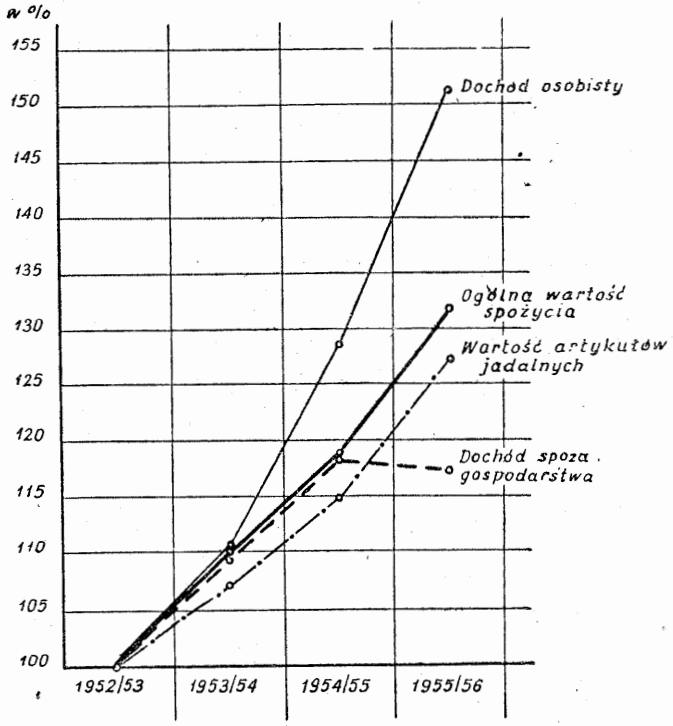

Wykres 1. Dochód osobisty, ogólna wartość spożycia i wartość artykułów jadalnych na 1 członka rodziny w latach 1952/53—1955/56. Rok 1952/53—100

Dochód osobisty, ogólna wartość spożycia, jak również wartość artykułów jadalnych wyrażona w cenach bieżących rośnie z roku na rok, zwłaszcza poważny wzrost dochodu następuje w 1955/56 r. i rośnie on szybciej niż wartość spożycia. Od 1954/55 r. różnica stanu majątkowego, która występuje w latach 1952/53 i 1953/54 ze znakiem ujemnym, otrzymuje znak dodatni, a w 1955/56 r. stanowi już przeszło 9% dochodu.

Na jakim tle wzrasta dochód osobisty gospodarstw? Są trzy możliwości: wzrost produkcji, wzrost cen oraz mniejsze obciążenia gospodarstw.

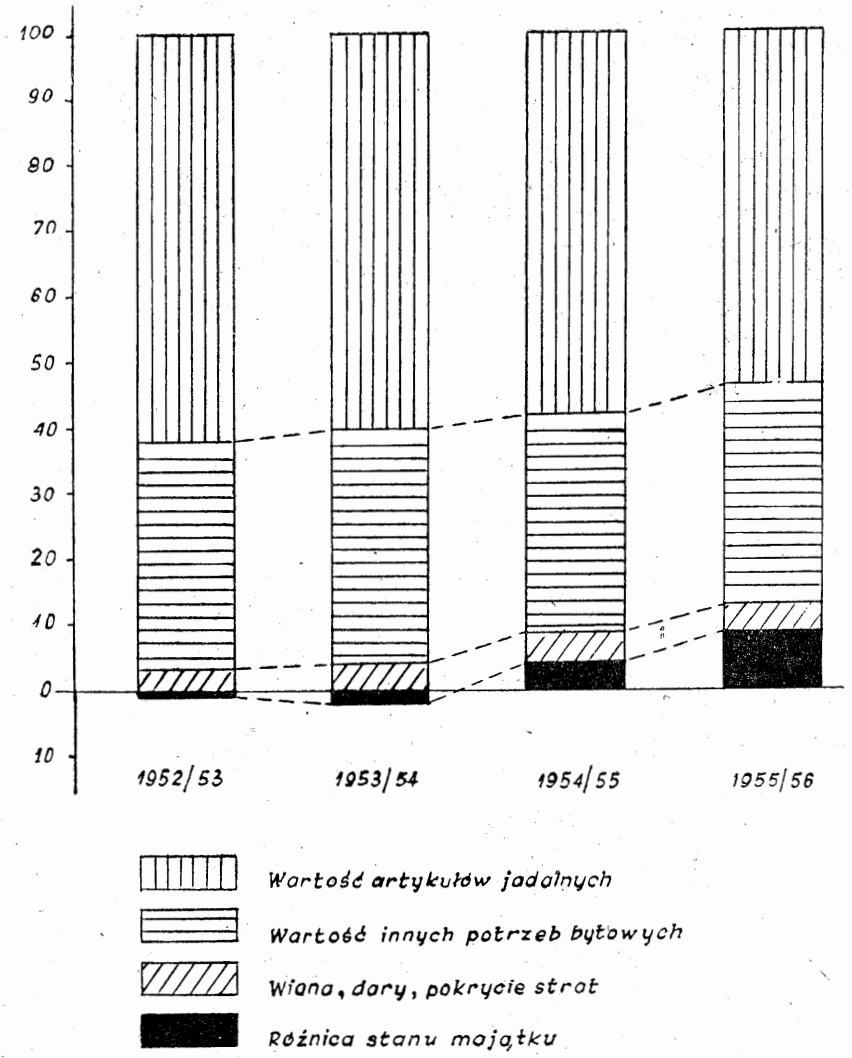

Wykres 2. Struktura dochodu osobistego w latach 1952/53—1955/56. Przeciętnie dla całego kraju w cenach bieżących.

Dwie pierwsze możliwości postaramy się przedstawić przy zastosowaniu wskaźników zespołowych, agregatowych.

Do analizy wzrostu produkcji przyjęliśmy jako ceny stałe przeciętne czteroletnie ceny za lata 1952/53—1954/55 stosowane przez IER co roku do obliczania zużycia wewnętrznego. Zakładamy, że ceny te są bliskie istotnej wartości produktów rolnych. Produkcja reprezentowana była

przez podstawowe artykuły rolnicze, jak: zboża, ziemniaki, mleko, jaja, trzoda i bydło.

Otrzymany przez nas wskaźnik wzrostu produkcji jest następujący:

1952/53	1953/54	1954/55	1955/56
100	98	102	104

Analizę dynamiki cen, stosowanych przez IER, dokonamy przy założeniu, że do koszyka wchodzą te same artykuły, co i przy dynamice produkcji, zaś jako stałą produkcję przyjmiemy średnią w okresie lat 1952/53—1954/55. Wynik otrzymujemy następujący:

1952/53	1953/54	1954/55	1955/56
100	108	116	130

Zatem ceny na produkty rolne rosły poważnie. Jednakże zarówno niewielki wzrost produkcji jak i wykazany wzrost cen nie usprawiedliwia znacznie wyższego wzrostu dochodu osobistego.

Przypomnimy, że dochód wzrasta następująco:

1952/53	1953/54	1954/55	1955/56
100	110	126	151

Wrost produkcji globalnej w naszych gospodarstwach wg cen realizacji jest podobny:

1952/53	1953/54	1954/55	1955/56
100	115	126	156

Natomiast dynamika produkcji i cen łącznie daje następujący obraz:

1952/53	1953/54	1954/55	1955/56
100	106	118	134

Różnica, pomiędzy wzrostem wartości produkcji wg cen bieżących a wskaźnikami dynamiki cen i dynamiki produkcji łącznie, leży w bardzo znacznym wzroście cen na artykuły kontraktowane, a przede wszystkim przemysłowe, które nie zostały przyjęte do naszego bukietu.

W każdym razie wzrost tej części produkcji globalnej, która weszła do naszego koszyka, rośnie wg cen realizacji każdego roku i jest prawie identyczna z podanymi wyżej wskaźnikami łącznymi: dynamiki cen i produkcji. Uwzględniona przez nas część produkcji wynosi około 75% wartości produkcji globalnej. Natomiast dynamika pozostałych 25% wartości produkcji wg cen realizacji każdego roku wynosi w procentach:

1952/53	1953/54	1954/55	1955/56
100	144	153	175

We wskaźnikach tych mieści się częściowo stopniowy wzrost produkcji roślin przemysłowych i bardzo poważny wzrost cen na te rośliny (patrz tab. 8).

Z obliczeń podanych wyżej wynika, że dochód osobisty wzrastał głównie dzięki zwyżce cen, a nie produkcji i to na tle bardziej opłacalnych cen artykułów kontraktowanych. Wzrost tych cen decydował o możliwości szybszego wzrostu dochodu osobistego i stwarzał możliwości akumulowania.

Przejdziemy następnie do analizy wzrostu wartości artykułów jadalnych. Główna masa artykułów jadalnych pochodzi z własnego gospodarstwa i liczona jest wg cen IER.

Dynamika cen została przez nas ustalona przy badaniu wzrostu produkcji globalnej. Jednakże zbadamy ją raz jeszcze przy nieco zmienionym koszyku. Tym razem przyjmiemy: pszenicę, żyto, ziemniaki, cukier,

Tabela 8

Ceny upraw przemysłowych[a] w zł za 1 q

Wyszczególnienie	1953	1954	1955	1956
Buraki cukrowe	48	48	48	51
Rzepak i rzepik	536	533	650	641
Len włókno	1200	1200	2400	3101
Konopie włókno	1300	1300	2200	2650
Chmiel	•	3754	3329	4121
Tytoń	1272	1571	1710	1580

[a] Źródło: Rocznik Statystyczny 1957 r.

mięso, tłuszcz, masło, mleko, jaja — jako podstawowe artykuły spożywcze. Otrzymana przez nas dynamika cen wynosi:

1952/53	1953/54	1954/55	1955/56
100	104	114	122

Przypominamy, że wzrost wartości artykułów jadalnych wg tab. 7 był następujący:

1952/53	1953/54	1954/55	1955/56
100	107	116	128

Z wyliczeń wynika, że od 1953/54 r. wartość artykułów jadalnych rośnie w głównej mierze na tle wzrostu cen.

Nieporównanie trudniej jest ocenić, na jakim tle następuje wzrost innych artykułów spożycia, jak: ubranie, bielizna, obuwie, meble itp.

Jak wynika z naszych danych, wzrost spożycia innych artykułów (poza jadalnymi) tzn. przemysłowych i usług kształtował się następująco:

	1952/53	1953/54	1954/55	1955/56
W zł na 1 członka rodziny	1347	1554	1667	1900
W %	100	108	125	149

Nie możemy określić, w jakiej mierze wzrastały ceny na artykuły przemysłowe i usługi wobec tak zwanej utajonej zwyżki, która nie znajduje odzwierciedlenia w cenach urzędowych. Natomiast należy sądzić, że zwyżka cen przemysłowych była co najmniej na tym samym poziomie, co i artykułów rolniczych, a raczej może nawet większa. Jednocześnie zaś i pula, przeznaczona na tę część spożycia, była większa, dzięki wyższym dochodom. Jeśli bowiem porównamy dynamikę dochodu osobistego, to jest ona prawie identyczna z dynamiką innych artykułów spożycia.

Udział w dochodzie osobistym ogólnej wartości spożycia, jak też spożycia artykułów jadalnych maleje z roku na rok, w miarę wzrostu dochodu osobistego. Zjawisko to jest ogólnie znanym prawem Engla.

Wracając do zagadnienia akumulacji, czyli różnicy stanu majątkowego, należy stwierdzić (tab. 7), że wynosi ona w 1955/56 r. 550 zł rocznie na jednego członka rodziny, co w przeliczeniu na gospodarstwo o 6 ha powierzchni wynosi 2500 zł w skali rocznej. Wydaje się ta suma zbyt mała na rozszerzoną reprodukcję.

Tabela 9

Wartość i struktura spożycia w gospodarstwach indywidualnych w latach 1952/53—1955/56 wg cen bieżących

Wyszczególnienie	Na 1 członka rodziny w zł				W %				
	1952/53	1953/54	1954/55	1955/56	1935/36	1952/53	1953/54	1954/55	1955/56
Spożycie ogółem	3784	4166	4442	5031	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Artykuły jadalne	2437	2612	2790	3131	64,5	64,4	62,7	62,8	62,4
z własnego gospod.	2189	2243	2323	2612	52,8	57,8	53,8	52,3	52,1
z kupna	248	369	467	519	11,7	6,6	8,9	10,5	10,3
Ubiór	751	856	879	1017	17,4	19,8	20,5	19,8	20,1
odzież	420	471	485	573	9,8	11,0	11,3	10,9	11,3
bielizna	100	114	118	134	2,8	2,7	2,7	2,7	2,7
obuwie	231	271	276	310	4,8	6,1	6,5	6,2	6,1
Utrzymanie domu	232	270	301	357	5,0	6,1	6,5	6,8	7,0
meble i przedm. osob.	76	100	132	173	1,1	2,0	2,4	3,0	3,4
sprzęty kuchenne	11	15	17	20	0,7	0,3	0,4	0,4	0,4
opał i światło	145	155	152	164	3,2	3,8	3,7	3,4	3,2
Higiena i zdrowie	74	88	104	114	2,4	2,0	2,1	2,3	2,3
leczenie	44	52	67	75	1,5	1,2	1,2	1,5	1,5
środki do prania[a]	30	36	37	39	0,9	0,8	0,9	0,8	0,8
Kultura i oświata[b]	68	79	85	96	2,5	1,8	1,9	1,9	1,9
Różne	222	261	283	316	8,2	5,9	6,3	6,4	6,3
alkohol	70	85	98	108	0,9	1,9	2,1	2,2	2,2
tytoń i papierosy	49	56	62	68	1,6	1,3	1,3	1,4	1,3
pozostałe	103	120	123	140	5,7	2,7	2,9	2,8	2,8

[a] oraz higiena osob. [b] książki, poczta, prasa, kształcenie.

Przy tym przypominamy, że nasze gospodarstwa są na wysokim poziomie. Zatem gospodarstwa przeciętne w kraju będą zaledwie osiągały równowagę budżetu, a w latach poprzednich miały zapewne znacznie większą depresję.

Jeżeli podzielimy przez 12 miesięcy dochód osobisty członka rodziny, który w 1955/56 r. wynosił 5855 zł, to otrzymamy miesięcznie około 500 zł na osobę.

Omówiliśmy dotychczas w ogólnych zarysach dynamikę dochodu i ogólnej wartości spożycia. Następnie w tab. 9 ilustrujemy dynamikę poszczególnych części składowych spożycia oraz strukturę spożycia, którą rozpatrujemy na tle danych przedwojennych.

Zaznaczyliśmy już, że artykuły jadalne, stanowiące przeszło 60% wartości spożycia, w głównej mierze pochodzą z własnego gospodarstwa. Dokupno ich jednak wzrasta z roku na rok i w 1955/56 r. osiąga podwójną kwotę w porównaniu do 1952/53 r. Udział wartości artykułów dokupionych w ogólnej wartości artykułów jadalnych wynosi 16,6% w 1955/56, wobec 10,2% w 1952/53 r., co wydaje się być procesem naturalnym.

Struktura spożycia w poszczególnych latach kształtuje się dość podobnie. W porównaniu do okresu przedwojennego wzrasta udział wydatków na ubiór, utrzymanie domu. Natomiast maleje udział wydatków na kulturę i oświatę, co ma związek ze znacznie większymi kosztami kształcenia dzieci przed wojną, jak też droższymi w owym czasie książkami i gazetami.

Struktura wartości spożycia jest, jak widzimy, dość ustabilizowana, choć wykazuje w latach powojennych wyraźną tendencję w kierunku zmniejszania się artykułów jadalnych oraz wzrostu wydatków na inne cele. Wyraźnie wzrasta udział wydatków na utrzymanie domu, dzięki zwiększającym się wydatkom na meble.

Wzrost wartości artykułów jadalnych jest najniższy na tle wzrostu wydatków na inne cele bytowe. Ogólny wskaźnik wzrostu wydatków na inne cele bytowe podaliśmy wyżej.

Tabela 10

Dynamika wartości spożycia w latach 1952/53—1955/56, rok 1952/53 = 100

Wyszczególnienie	1952/53	1953/54	1954/55	1955/56
Spożycie ogółem	100,0	110,1	117,4	133,0
Artykuły jadalne	100,0	107,2	114,5	128,5
z własnego gospodarstwa	100,0	102,5	106,1	119,3
z kupna	100,0	148,8	188,3	209,3
Ubiór	100,0	114,0	117,0	135,4
odzież	100,0	112,1	115,5	136,4
bielizna	100,0	114,0	118,0	134,0
obuwie	100,0	117,3	119,5	134,2
Utrzymanie domu	100,0	116,4	129,7	153,9
meble i przedmioty osobiste	100,0	131,6	173,7	227,6
sprzęty kuchenne	100,0	136,4	154,5	181,8
opał i światło	100,0	107,6	105,6	113,9
Higiena i zdrowie	100,0	118,9	140,5	154,1
leczenie	100,0	118,2	152,3	170,5
środki do prania i higiena osobista	100,0	120,0	123,3	130,0
Kultura i oświata (książki, poczta, prasa)	100,0	116,2	125,0	141,2
Różne	100,0	117,6	127,5	142,3
alkohol	100,0	121,4	140,0	154,3
tytoń i papierosy	100,0	114,3	126,5	138,8
pozostałe	100,0	116,5	119,4	135,9

Wartość wytwarzanego przez gospodarstwo dochodu wykazuje dużą współzależność z wielkością gospodarstwa. Przypomnimy, że w latach 1952/53—1954/55 gospodarstwa nasze były segregowane wg grup społecznych, a w 1955/56 r. wg jednolitych grup wielkości gospodarstw.

W tab. 11 zestawiamy dochód osobisty i jego części składowe za lata 1952/53—1955/56 wg grup wielkości gospodarstw.

Obliczenie na 1 członka rodziny wykazuje wyraźny wzrost dochodu osobistego, ogólnej wartości spożycia i wartości artykułów jadalnych w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa. Z tego wniosek, że obszar gospodarstwa odpowiada w pewnym stopniu grupie zamożności.

W latach 1954/55 i 1955/56 obserwujemy wyższy dochód osobisty jak też ogólną wartość spożycia i wartość artykułów jadalnych w grupie gospodarstw małorolnych, niż w grupie mniejszych gospodarstw średniorolnych. Za to gospodarstwa małorolne wykazują dwukrotnie większe dochody spoza gospodarstwa. Obserwujemy zresztą malejącą tendencję w zarobkach spoza gospodarstwa w miarę wzrostu obszaru gospodarstw.

Tabela 11

Dochód osobisty i jego podział w latach 1952/53—1955/56 wg grup gospodarstw
na 1 członka rodziny w zł

Grupy gospodarstw	Dochód osobisty		Wartość spożycia		Wiana i dary	Pokrycie strat w środkach trwałych i obrotowych z lat ubiegłych	Różnica stanu majątku
	ogółem	w tym spoza gospodarstwa	ogółem	w tym artykułów jadalnych			
1952/53							
Gospodarstwa małorolne	3711	854	3545	2357	80	24	62
„ średniorolne mniejsze	3793	626	3721	2345	80	42	—50
„ „ większe	4067	450	4012	2588	114	64	—123
„ wielkorolne	4372	451	4342	2795	177	146	—293
1953/54							
Gospodarstwa małorolne	4124	1007	3985	2518	121	44	—26
„ średniorolne mniejsze	4222	647	4184	2606	115	51	—128
„ „ większe	4335	493	4180	2627	164	91	—100
„ wielkorolne	4971	417	4728	2954	180	91	—28
1954/55							
Gospodarstwa małorolne	4863	1223	4424	2802	119	46	274
„ średniorolne mniejsze	4721	647	4282	2697	142	69	228
„ „ większe	5031	485	4518	2829	167	61	285
„ wielkorolne	5775	461	5271	3214	285	123	96
1955/56							
do 3 ha	5616	1225	4980	3147	154	17	465
3— 7 „	5523	658	4762	2978	179	58	524
7—10 „	6085	617	5203	3214	217	94	571
10—14 „	6414	406	5377	3269	250	121	666
14 i więcej ha	7103	341	5766	3543	457	150	730

W latach 1952/53 i 1953/54 widzimy ujemną różnicę stanu majątkowego, podobnie jak to zostało stwierdzone w tab. 7 dla całego kraju.

Rok 1954/55 zaznacza się niewielką dodatnią różnicą stanu majątkowego. Zwłaszcza w gospodarstwach wielkorolnych różnica ta jest raczej symboliczna. Natomiast w 1955/56 r. dodatnia różnica stanu majątku uwidacznia się dość równomiernie we wszystkich grupach gospodarstw z tendencją wyraźnie zwyżkową w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa. Różnica pomiędzy dochodem osobistym członka rodziny w gospodarstwie małorolnym i wielkorolnym wynosi około 20%, a w 1955/56 r. prawie 30% na korzyść gospodarstw dużych (patrz tab. 12 i 13).

Tabela 12

Dochód osobisty i wartość spożycia wg grup gospodarstw w latach 1952/53—1955/56, gospodarstwa małorolne = 100

Grupy gospodarstw	Dochód osobisty	Wartość spożycia	
		ogółem	w tym artykułów jadalnych
1952/53			
Gospodarstwa małorolne	100,0	100,0	100,0
„ średniorolne mniejsze	102,2	105,0	99,5
„ „ większe	109,6	113,2	109,8
„ wielkorolne	117,8	122,5	118,6
1953/54			
Gospodarstwa małorolne	100,0	100,0	100,0
„ średniorolne mniejsze	102,4	105,0	103,5
„ „ większe	105,1	104,9	104,3
„ wielkorolne	120,5	118,6	117,3
1954/55			
Gospodarstwa małorolne	100,0	100,0	100,0
„ średniorolne mniejsze	97,1	96,8	96,3
„ „ większe	103,5	102,1	101,0
„ wielkorolne	118,8	119,1	114,7
1955/56			
do 3 ha	100,0	100,0	100,0
3— 7 „	98,3	95,6	94,6
7—10 „	108,4	104,5	102,1
10—14 „	114,2	108,0	103,9
14 i więcej ha	126,5	115,8	112,6

W 1952/53 r. spożycie rosło szybciej, niż dochód osobisty, toteż ubytek majątku w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa zwiększa się. Natomiast w 1955/56 r. sytuacja została odwrócona i dochód osobisty rośnie szybciej niż spożycie, toteż ze wzrostem obszaru gospodarstwa zwiększa się przyrost majątku.

Na wykresie 3 ilustrujemy kształtowanie się dochodu osobistego i spożycia przeciętnie w latach 1952/53 i 1954/55 oraz w 1955/56 r. w zależności od wielkości gospodarstw.

Struktura dochodu osobistego w różnych grupach gospodarstw indywidualnych, podana w tab. 13, różni się w poszczególnych latach, choć

pierwsze dwa lata wykazują duże podobieństwo ze względu na ujemną różnicę w stanie majątku.

Tabela 13

Dochód osobisty i jego struktura w latach 1952/53—1955/56 wg grup gospodarstw

Grupy gospodarstw	Dochód osobisty		Wartość spożycia		Wiana i dary	Pokrycie strat w środkach trwałych i obrotowych z lat ubiegłych	Różnica stanu majątku
	ogółem	w tym spoza gospodarstwa	ogółem	w tym artykułów jadalnych			
	1952/53						
Gospodarstwa małorolne	100,0	23,0	95,5	63,5	2,2	0,6	1,7
„ średniorolne mniejsze	100,0	16,5	98,1	61,8	2,1	1,1	—1,3
„ „ większe	100,0	11,1	98,6	63,6	2,8	1,6	—3,0
„ wielkorolne	100,0	10,3	99,3	63,9	4,1	3,3	—6,7
	1953/54						
Gospodarstwa małorolne	100,0	24,4	96,6	61,1	2,9	1,1	—0,6
„ średniorolne mniejsze	100,0	15,3	99,1	61,7	2,7	1,2	—3,0
„ „ większe	100,0	11,4	96,4	60,6	3,8	2,1	—2,3
„ wielkorolne	100,0	8,4	95,1	59,4	3,6	1,8	—0,5
	1954/55						
Gospodarstwa małorolne	100,0	25,1	91,0	57,6	2,5	0,9	5,6
„ średniorolne mniejsze	100,0	13,7	90,7	57,1	3,0	1,5	4,8
„ „ większe	100,0	9,6	89,8	56,2	3,3	1,2	5,7
„ wielkorolne	100,0	8,0	91,3	55,7	4,9	2,1	1,7
	1955/56						
do 3 ha	100,0	21,8	88,7	56,0	2,7	0,3	8,3
3— 7 „	100,0	11,9	86,2	53,9	3,2	1,1	9,5
7—10 „	100,0	10,1	85,5	52,8	3,6	1,5	9,4
10—14 „	100,0	6,3	83,8	51,0	3,9	1,9	10,4
14 i więcej ha	100,0	4,8	81,2	49,9	6,4	2,1	10,3

Rok 1954/55 ma charakter okresu przejściowego, przełomu w kształtowaniu się akumulacji.

Bardzo wyraźnie i prawidłowo kształtuje się struktura dochodu w 1955/56 r. Udział w dochodzie osobistym ogólnej wartości spożycia oraz wartości artykułów jadalnych maleje w miarę zwiększania się obszaru gospodarstwa (zgodnie z prawem Engla), podczas gdy przyrost majątku rośnie z tych samych powodów. Można powiedzieć, że ten sam

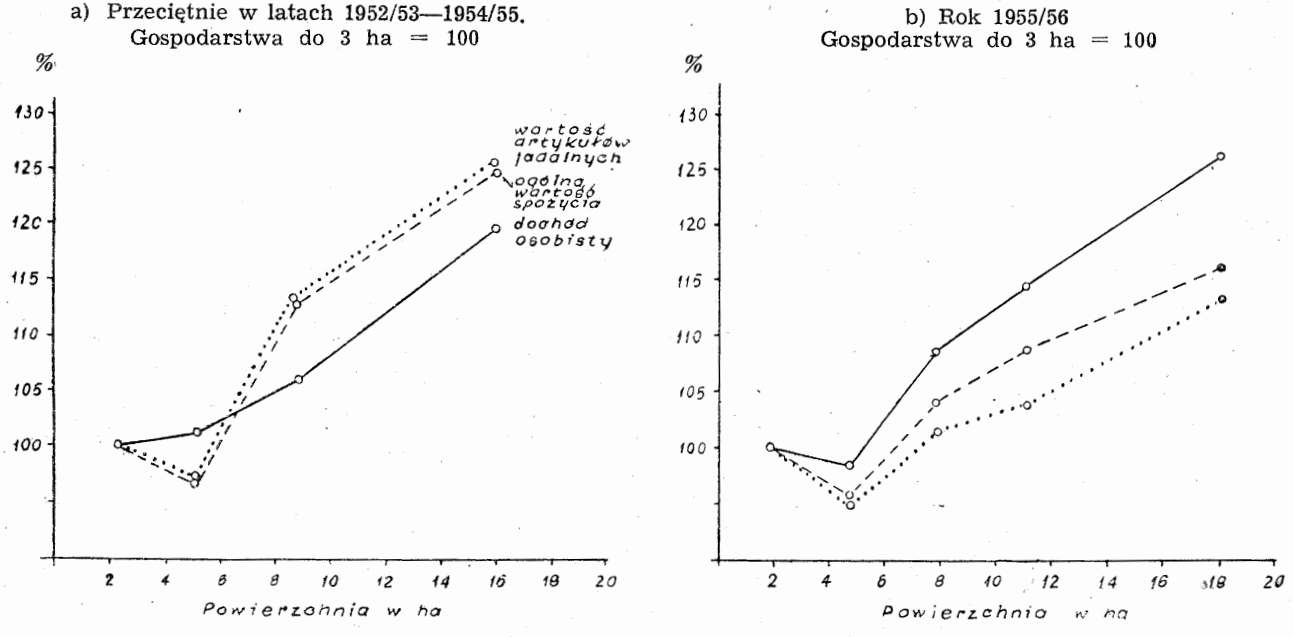

Wykres 3. Dochód osobisty, ogólna wartość spożycia i wartość artykułów jadalnych na 1 członka rodziny, wg wielkości gospodarstw.

prawidłowy obraz występuje w 1952/53 roku z tą różnicą, że jest odwrócony, bowiem udział ogólnej wartości spożycia rośnie w dochodzie osobistym, w miarę zwiększania się obszaru gospodarstw w związku z wzrastającym ubytkiem majątku. Rok ten jest bodaj najcięższy dla chłopów indywidualnych pod względem polityki ekonomicznej na wsi.

Dwa lata następne dają obraz dość rozchwiany, choć w 1954/55 r. następuje wyraźna poprawa ekonomiczna, umocniona w 1955/56 r.

Duże prawidłowości występują również w zakresie zarobków spoza gospodarstwa. W 1955/56 r. udział zarobków ubocznych w dochodzie osobistym maleje, choć w gospodarstwach małorolnych zarobki te jeszcze w dalszym ciągu stanowią przeszło 20% dochodu.

Bliższe rozeznanie przyrostu majątku, który następował w 1955/56 r., wydaje się dość interesujące, choć bezpośrednio nie dotyczy naszego tematu.

Tabela 14

Różnica stanu majątkowego w 1955/56 r. wg grup gospodarstw
na 1 gospodarstwo w zł

Wyszczególnienie	Polska	Gospodarstwa o powierzchni ha				
		do 3	3—7	7—10	10—14	14 i więcej
Ogółem	2544	1723	2515	2814	3722	4285
Kupno ziemi	78	—	190	7	—	63
Budynki i melioracje	—8	—35	—134	195	633	—828
Stado podstawowe	149	450	61	—	185	—49
Inwentarz martwy	319	108	264	364	611	1250
Drzewostan	—135	—48	—138	—129	—243	—427
Środki obrotowe	2177	1432	2176	2474	2575	4268
stado obrotowe	514	340	555	396	528	1265
wierzytelności i udziały	121	46	119	259	102	94
zapasy	638	446	598	783	530	1695
gotówka w kasie	904	600	904	1036	1415	1214
Długi	—36	—184	96	—97	—39	8

Tab. 14 obrazuje strukturę różnic majątkowych w 1955/56 r. z podziałem na poszczególne kategorie środków trwałych i obrotowych w przeliczeniu na gospodarstwo. We wszystkich grupach gospodarstw przyrost majątku występuje głównie w środkach obrotowych a następnie w inwentarzu martwym. W pierwszym rzędzie rośnie ilość posiadanej gotówki, następnie rosną zapasy i to głównie artykułów rolnych, w trzeciej kolejności zaznacza się przyrost stada obrotowego i wreszcie, w zakresie środków trwałych — inwentarz martwy tzn. maszyny i narzędzia.

Szczegółowe dane o wartości i strukturze spożycia w zależności od wielkości gospodarstwa podajemy w tab. 15 i 16 dla lat 1954/55 i 1955/56 jako lat najbardziej bliskich oraz ze względu na fakt różnego grupowania gospodarstw (wg grup społecznych w 1954/55 r. i wg grup wielkości gospodarstw w 1955/56 r.).

Tabela 15

Wartość i struktura spożycia wg grup gospodarstw w 1954/55 r.

Wyszczególnienie	Na 1 członka rodziny w zł				W %			
	Gospodarstwa							
	małorolne	średniorolne		wielkorolne	małorolne	średniorolne		wielkorolne
		mniejsze	większe			mniejsze	większe	
Spożycie ogółem	4424	4282	4518	5271	100,0	100,0	100,0	100,0
Artykuły spożywcze	2802	2697	2829	3214	63,3	63,0	62,6	61,0
z własnego gospodarstwa	2263	2265	2393	2724	51,1	52,9	53,0	51,7
z kupna	539	432	436	490	12,2	10,1	9,6	9,3
Ubiór	851	847	912	1083	19,2	19,8	20,2	20,6
odzież	465	460	514	625	10,5	10,8	11,4	11,9
bielizna	116	113	122	141	2,6	2,6	2,7	2,7
obuwie	270	274	276	317	6,1	6,4	6,1	6,0
Utrzymanie domu	331	275	298	348	7,5	6,4	6,6	6,6
meble i przedm. osob.	141	117	141	158	3,2	2,7	3,1	3,0
sprzęty kuchenne	16	17	16	21	0,3	0,4	0,4	0,4
opał i światło	174	141	141	169	4,0	3,3	3,1	3,2
Higiena i zdrowie	94	105	104	129	2,1	2,5	2,3	2,5
leczenie	56	69	68	86	1,2	1,6	1,5	1,7
środki do prania i hig. osob.	38	36	36	43	0,9	0,9	0,8	0,8
Kultura i oświata	74	74	96	152	1,7	1,7	2,1	2,7
Różne	272	284	279	345	6,2	6,6	6,2	6,6
alkohol	90	104	96	101	2,1	2,4	2,1	1,9
tytoń i papierosy	71	62	53	61	1,6	1,4	1,2	1,2
pozostałe	111	118	130	183	2,5	2,8	2,9	3,5

Tab. 15 i 16 dają obraz podobny, mimo różnic w grupowaniu. (Przypominamy, że przeciętny obszar badanych gospodarstw podany został w tab. 2 i 3). Można stwierdzić, że w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa, maleje udział artykułów jadalnych w wartości spożycia. Struktura spożycia w poszczególnych grupach gospodarstw jest podobna, a wzrost oddzielnych kategorii wydatków jest dość równomierny. Zwracaliśmy już uwagę wyżej, że w obu wymienionych latach gospodarstwa małorolne mają wyższy dochód osobisty a w związku z tym wyższą ogólną wartość spożycia, a także wyższe spożycie artykułów jadalnych i większe wydatki na inne artykuły i usługi bytowe niż gospodarstwa średniorolne mniejsze.

Dość ryzykowne byłoby może wyciąganie z powyższego faktu wniosku, że tradycyjna biedota wiejska okresu międzywojennego przestała istnieć. Jednakże w pewnym stopniu materiały nasze pozwalają na stwierdzenie, że poziom życiowy tej grupy ludności wzrósł bardzo po-

ważnie, dzięki możliwościom zarobkowania poza gospodarstwem oraz małym obciążeniom tych gospodarstw na rzecz państwa. Mimo to należy pamiętać, że gospodarstwa nasze, zwłaszcza małorolne mogą nie być dostatecznie reprezentacyjne.

Tabela 16

Wartość i struktura spożycia wg wielkości gospodarstw w 1955/56 r.

Wyszczególnienie	Na 1 członka rodziny w zł					W %				
	w gospodarstwach o powierzchni ogólnej w ha									
	do 3	3—7	7—10	10—14	14 i więcej	do 3	3—7	7—10	10—14	14 i więcej
Spożycie ogółem	4980	4762	5203	5377	5766	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Artykuły spożywcze	3147	2978	3214	3269	3543	63,2	62,5	61,8	60,8	61,4
z własnego gospod.	2555	2478	2733	2761	3019	51,3	52,0	52,5	51,4	52,4
z kupna	592	500	481	508	524	11,9	10,5	9,3	9,4	9,0
Ubiór	974	963	1054	1151	1152	19,6	20,2	20,2	21,4	20,0
odzież	540	534	601	675	668	10,9	11,2	11,5	12,5	11,6
bielizna	134	127	139	136	156	2,7	2,7	2,7	2,6	2,7
obuwie	300	302	314	340	328	6,0	6,3	6,0	6,3	5,7
Utrzymanie domu	364	324	378	379	429	7,3	6,8	7,3	7,0	7,4
meble i przedm. osob.	150	149	206	215	219	3,0	3,1	4,0	4,0	3,8
sprzęty kuchenne	20	19	21	17	22	0,4	0,4	0,4	0,3	0,4
opał i światło	194	156	151	147	188	3,9	3,3	2,9	2,7	3,2
Higiena i zdrowie	92	116	119	129	142	1,8	2,5	2,3	2,4	2,5
leczenie	52	79	80	89	95	1,0	1,7	1,5	1,6	1,7
środki do prania[a]	40	37	39	40	47	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Kultura i oświata[b]	121	85	83	98	120	2,4	1,8	1,6	1,9	2,1
Różne	282	296	355	351	380	5,7	6,2	6,8	6,5	6,6
alkohol	82	102	130	133	120	1,7	2,1	2,5	2,5	2,1
tytoń i papierosy	74	66	63	67	71	1,5	1,4	1,2	1,2	1,2
pozostałe	126	128	162	151	189	2,5	2,7	3,1	2,8	3,3

[a] oraz higiena osobista.
[b] książki, poczta, prasa, kształcenie.

Wyniki badania budżetów pracowników PGR, jak również badania w gospodarstwach indywidualnych nie będących głównym źródłem utrzymania rodziny, pozwalają na pewien wgląd w wysokość i strukturę wartości spożycia tych grup ludności. Niewątpliwie absolutne wartości, które zestawiamy w tab. 17, nie mogą być bezpośrednio przenoszone na obecne stosunki. Jednakże porównanie poziomu i struktury spożycia (tab. 18) w mniej więcej tym samym okresie czasu dla różnych grup ludności wiejskiej pozwala na orientację w tym względzie i daje podstawy do podejmowania szacunków dla okresów późniejszych.

Podobieństwo zarówno dochodu osobistego, jak też wartości spożycia jest bardzo duże. Największą wartość artykułów jadalnych miały gospo-

Tabela 17

Wartość spożycia w różnych grupach ludności wiejskiej
na 1 członka rodziny w zł

Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne będące głównym źródłem utrzymania 1954/55	Gosp. indywidualne małorolne będące ubocznym źródłem utrzymania 1954/55	Pracownicy PGR 1955 r.		
			robotnicy stali	rzemieślnicy	administracyjni
Spożycie ogółem	4511	4414	4379	4794	4540
Artykuły spożywcze	2859	2436	2380	2702	2521
z własnego gospodarstwa	2392	1613	1475	1842	1665
z kupna	467	823	905	860	856
Ubiór	879	1130	1109	1088	1270
odzież	485	637	634	580	751
bielizna	118	174	147	156	187
obuwie	276	319	328	352	332
Utrzymanie domu	301	362	415	501	343
meble i przedmioty osobiste	132	183	254	310	124
sprzęty kuchenne	17	18	17	18	38
opał i światło	152	161	144	173	181
Higiena i zdrowie	104	97	61	75	74
leczenie	67	47	6	17	2
środki do prania i higiena osob.	37	50	55	58	72
Kultura i oświata [a]	85	55	54	36	54
Różne	283	334	360	392	278
alkohol	98	94	97	102	107
tytoń i papierosy	62	75	108	110	84
pozostałe	123	165	155	180	87

[a] Książki, poczta, prasa

darstwa indywidualne, które głównie spożywają produkty z własnego gospodarstwa. Natomiast u innych grup ludności, gdzie dokupno artykułów jadalnych stanowi przeszło 30% wartości spożycia tych artykułów, następuje spadek tego spożycia (poza grupą rzemieślników). Chłopi indywidualni wydają natomiast najmniej na ubiór i utrzymanie domu. Najwięcej porównawczo wydają na leczenie, gdyż nie są ubezpieczeni, i na oświatę, gdyż tu mieszczą się wydatki na kształcenie dzieci.

Charakterystyczną cechą spożycia pracowników administracyjnych są najwyższe wydatki na ubiór, opał i światło, środki do prania i higienę osobistą.

Kształtowanie się dochodu osobistego pracowników PGR jest bardzo znamienne, gdyż poziom tego dochodu na 1 członka rodziny we wszystkich trzech grupach jest zupełnie wyrównany. Zresztą w innych grupach ludności jest on na podobnym poziomie, dotyczy to również poziomu ogólnej wartości spożycia. Nasuwa się przypuszczenie, że kwota

4,5 tys. zł w latach 1954 i 1955 była pewnym minimum utrzymania 1 człowieka na wsi. Wszelkimi też sposobami ludność wiejska dążyła do osiągnięcia tego minimum. Sprawa ta jasno wynika z analizy wytwarzania dochodu przez różne grupy ludności wsi.

Tabela 18

Struktura spożycia w % w różnych grupach ludności wiejskiej

Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne będące głównym źródłem utrzymania 1954/55	Gosp. indywidualne małorolne będące ubocznym źródłem utrzymania 1954/55	Pracownicy PGR 1955 r.		
			robotnicy stali	rzemieślnicy	administracyjni
Spożycie ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Artykuły spożywcze	63,4	55,2	54,4	56,4	55,5
z własnego gospodarstwa	53,0	36,5	33,7	38,4	36,7
z kupna	10,4	18,7	20,7	18,0	18,8
Ubiór	19,5	25,6	25,3	22,7	28,0
odzież	10,8	14,4	14,5	12,1	16,6
bielizna	2,6	4,0	3,3	3,3	4,1
obuwie	6,1	7,2	7,5	7,3	7,3
Utrzymanie domu	6,7	8,2	9,5	10,4	7,6
meble i przedmioty osobiste	2,9	4,2	5,8	6,4	2,8
sprzęty kuchenne	0,4	0,4	0,4	0,4	0,8
opał i światło	3,4	3,6	3,3	3,6	4,0
Higiena i zdrowie	2,3	2,2	1,4	1,6	1,6
leczenie	1,5	1,1	0,1	0,4	0,0
środki do prania i higiena osob.	0,8	1,1	1,3	1,2	1,6
Kultura i oświata	1,9	1,2	1,2	0,7	1,2
Różne	6,2	7,6	8,2	8,2	6,1
alkohol	2,2	2,1	2,2	2,1	2,3
tytoń i papierosy	1,3	1,7	2,5	2,3	1,9
pozostałe	2,7	3,8	3,5	3,8	1,9

III. SPOŻYCIE ILOŚCIOWE ARTYKUŁÓW JADALNYCH

Ilościowe spożycie artykułów jadalnych jest podstawową częścią zagadnienia spożycia w szerszym sensie. W badanych gospodarstwach wartość artykułów jadalnych stanowi przeszło 60% spożycia ogólnego. Jak zaznaczyliśmy na wstępie, ilościowe spożycie artykułów jadalnych było przedmiotem badań IER od 1947/48 r.

Obliczenie norm spożycia zarówno w pierwszym etapie badań (1947/48—1950/51) jak i etapie drugim (1951/52—1955/56) wynikało z całkowitych obrotów artykułami w gospodarstwie tzn. z całkowitego bilansu danego artykułu. Nie były to zatem oderwane szacunki spożycia.